

“וחציים חלומות...” – רות כהן, אסתר כהן

תערוכה זוגית

אוצרת התערוכה ד"ר סמדר שפי

איילת ביתן שלונסקי – אוצרת ראשית ומנהלת מתחם ביאליק

אוקטובר 2021

על יריעה זו, שכלה תכלת רקיע וירק דשא, רקומים עתה לפני כל מראות עולמי של הימים הראשונים ההם, מראות פלאים מראות שאננים וקלים כערפלי טהר, חֲצִיִּים חִידוֹת וּחֲצִיִּים חִלּוּמוֹת – ובכל זאת אין בהירים וברורים כמוהם ואין מציאות כמציאותם. -- חיים נחמן ביאליק, ספיט, פרק 1

דרכי קריאה ופיענוח של שפה, חזותית וכתובה, עומדים במרכז התערוכה "וחציים חלומות". אסתר כהן יצרה במסגרת סדרת התערוכות המחקריות ב"קומה השנייה" בבית ביאליק סדרת עבודות המתייחסת ל"ספיה", יצירתו האוטוביוגרפית של חיים נחמן ביאליק שפורסמו בהמשכים (1908-1934)..

אסתר כהן עורכת מסע לתוך המורשת איתה גדלה. זיכרונות אישים וקולקטיביים, מעגלים של משפחה, קהילה, זיכרון, מסורת ודת, תולדות אמנות ישראלית, תימנית ואירופאית. היא משתפת במסע ההתבוננות הזו את הוריה: אמה, רות כהן, מציגה לראשונה עבודות דגמים שהיא יוצרת כמעט מידי יום בשלושים השנים האחרונות. אביה השתתף בהכנת מעין מילון מילים בארמית, שפת אימו, ושאותן ציירה אסתר בסדרת ציורי אלף-בית. בנוסף לסדרה זו אסתר ציירה תכשיטים וקמענות של יהדות תימן לצד צמחים ופרטים של טבע או צורפות.

זמן, כחומר, מצב ותודעה, ומעברים בין דוריים ובין מקומות הם השתי וערב של "וחציים חלומות". הקריאה של העבודות היא בתנועה מתמדת קדימה ואחורה עד שהתצרף הופך, כמאמרו של ביאליק, "בהירים וברורים כמוהם ואין מציאות כמציאותם".

הזמן נספר ונוכח בצורות שונות: רות כהן יוצרת, כמעט מידי יום, ציורים מלבניים קטנים ועליהם דגמים צבעוניים חוזרים, מדויקים, צפופים. בצד האחורי של הדפים היא מציינת אירוע, אישי או ציבורי, שקרה ביום בו יצרה את העבודה, כך שמדובר במעין יומן שהחל בשנות ה-90 ונמשך עד היום. העבודות נעשו על שאריות דפים שנחתכו במכונה בהוצאת הספרים "בנה" בה עבדה שנים רבות. כך רובד שפת הדגמים נעשה כשיזכרון ספרים, ממלכת המילים, היא שכבה נסתרת בתוכה, וכל ציור הוא זיכרון של יום.

משפחת סאלם, משפחתה של רות כהן, הגיעה לתל אביב מעדן ב-1924. רות נולדה וגדלה בכרם התימנים, ואסתר זוכרת, כילדה, ביקורים בשכונה אצל קרובים וחברים. העבודות הקטנות של רות מורכבות, צפופות ואינטנסיביות כרקמה תימנית או בגדי כלה מסורתיים. מעניין לחשוב עליהם בהקשר של העבודות של עפיה זכריה (שהלכה לעולמה ב-2002), האמנית ילידת תימן שהפכה דירת שיכון בשלומי למיצב אמנות תלוי אתר. ההבדלים אמנם גדולים אך הזיקה האסתטית ניכרת.

דני כהן הוא בן הקהילה היהודית הכורדית דוברת הארמית (נאש דידן). לבקשתה של אסתר כתב את המילים הזכורות לו בארמית לפי סדר האלף-בית. אסתר ציירה כל אות ומתחתיה כתבה את שם האות, מילה בארמית ואת תרגומה לעברית. דגם האותיות שיצרה הוא מחווה לאלף-בית שצייר זאב רבן בספר לימוד לקריאת עברית לילדים (עם חרוזים של לוי קיפניס) שראה אור בברלין ב-1923*. האותיות של רבן בהירות צבעוניות, ורוויות מסרים ממלכתיים (מ' היא מנורה; מ' סופית מאזניים – מאזני צדק, וכן הלאה). אסתר כהן יוצרת בתבנית בהשראת רבן עבודות דחוסות, אקספרסיביות, שסערות מעבר ועקירה, תשוקה, מאבק ותקווה ניכרות בהן. באות ד' המילה שזכר דני כהן היא "דרגושטא" שפירושה עריסה; ובאות נ' המילה היא "נורא" שפירושה אור/אש. העריסה מצוירת ריקה, דחוסה במשטח האות הקטן ומתלווה לה תחושת סכנה; באות נ' השלהבות נראות כנרות

זיכרון. כל אות מספרת את גלגול העברית העתיקה לארמית הנשכחת, שהיא, בתורה, נוכחת בזיכרון העברית העכשווית. התרגום יוצר מעין דיסוננס, כי המילה בעברית בדרך כלל לא מתחילה באות המצוירת. המעגל אפוא, לא שלם, והניתוק בין סימנים ותכנים אינו נותן מנוח. לצד כל ציור אות – עבודה של רות כהן, כמו טקסט נוסף שהקריאה בו אינה בבחינת קריאת פשט אלא רמז, קריאה אלגורית של הצורות והצבעים.

בספית, הסיפור האוטוביוגרפי, מתאר ביאליק את זיכרון לימוד הקריאה שלו כילד כמפגש בין האות כסימן מוסכם לאות כצורה, לאות כמפתח לזרם אסוציאטיבי:

...הראה לי הסגן צורת א ואמר: "רואה אתה אָסל וזוג דליים" ... ?

"אמת, בחיי ראשי, אסל וזוג דליים" ...

"הרי זו אל"ף", מעיד הסגן.

"הרי זו אל"ף", שונה אני אחריו.

"מה זאת?" שואל שוב הסגן.

"אסל ושני דליים", אומר אני ונהנה הנאה גדולה על שהזמין לי הקדוש-ברוך-הוא כאן כלים נאים אלו.

"לא, אמור: אל"ף!" חוזר הסגן ואומר, "זכור: אל"ף, אל"ף."

"אל"ף, אל"ף" ...

וכשירדתי מלפניו פרחה לה מיד האל"ף מלבי ובמקומה באה מארוסיא, זו השקצה שואבת המים. כל היום לא זזה מנגד עיני. ראיתה כמו שהיא: בכרעיה היחפות, במחלפותיה העבות ובאסל והדל"ים שעל כתפיה. והנה גם הבאר עם השוקת בצדה ובני האנזים שבשלולית הסמוכה וגנו של ר' אלטר קוקו...

"מה זאת?" שואלני הסגן ממחרת ומראה על האל"ף.

"אוי, מארוסיא! ... שָמַח אני על המציאה.

(חיים נחמן ביאליק, ספית, פרק 3)

תכשיטים, קמענות וכלי קודש של יהדות תימן מצוירים בעבודות של אסתר כהן בעט כדורי ובדיו. מאפיינת אותן אווריריות, תיאוריות, בדרך כלל מונוכרומטיות, היפוך כמעט מושלם לעבודות אמה. אסתר כהן רושמת-חוקרת וביצירותיה מסמנת את נקודת המפגש בין הסימלי, המאגי, האמוני והיומיומי. תכשיטים לטקסי מעבר וקמענות לצד הצמחים שהיוו השראה לצורות הקישוטיות, כהנכחה של תנועת מטוטלת בין טבע וייצוג ורמיזה לכך שמסתתר באמנות הפוטנציאל להתפרק, לשוב למה שסימנה וריסנה ועידנה לכדי צורה.

הרישומים של רות כהן, לצד הציורים והאותיות של אסתר הופכים למעין מקהלה הממשיכה לספר נרטיב, ולספור את הזמן במכלול המהווה את "וחציים חלומות". המכלול מאתגר סטראוטיפים שדבקו בתפיסה של אסתטיקה מזרחית בכלל ותימנית בפרט. רות ביצירה אבסטרקטית ואסתר בעבודה שנעה בין פיגורציה מדויקת להכלאות סוראליסטיות של אובייקט וצומח, ממוססות את הדיכוטומיות מזרח/מערב. העבודות מתייחסות לאמנות בעבר ובהווה מחלקים נרחבים בעולם. היצירה המשותפת יוצרת גשר בין דורי ופורעת קונבנציות של מרד ומחיקה לטובת אופציה חדשה שבוחנת מרחב פיזי ורעיוני חדש.

לשמע אֶזן שמעתי, שגִדְלִים בחורשה גם לוזים ואגסי כל-נדרי. ויש מעידים, שמצאו שם גם תפוחי ארץ-ישראל. המאמין יאמין. אני לא זכיתי לפי-שעה לראותם כמו עיני. בשעת הכושר כדאי להפליג ביער ולהכנס בעֵבִי. ראוי לְבַדְקוּ. מי יודע את המוכן לי שם? רבות מחשבות בלבי על היער. (חיים נחמן ביאליק, ספית, פרק 12)

בספית – הכתיבה נעה בין פרזזה לשירה, ממואר ומסה. עבודות האם והבת כהן, ומילות האב נוצרות ממצואות וזיכרון, מותירות מקום ל "וחציים חלומות..."

ד"ר סמדר שפי

*זאב רבן (1890-1970) הוא מעצב אריחי הקרמיקה היפייים שבחדר ההסבה בבית ביאליק; העמודים, שעל האחד שנים עשר השבטים ועל השני שנים עשר חודשי השנה, וכן האח. הם בוצעו על ידי המחלקה לקרמיקה ב"בצלאל" (בראשות יעקב אייזנברג). רבן גם אייר בצבעי-מים את האגדות "שלמה ואשמדאי" ו"אגדת שלושה וארבעה" שחיבר ביאליק.